

Structural Modeling of the Relationship between Religiosity and Political Participation: The Mediating Role of Philosophical Mindset

Homa Rahmani

Department of Islamic Education, Farhangian University, Tehran, Iran. E-mail: homa.rahmani@yahoo.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received 23 February 2025

Received in revised form 24
March 2025

Accepted 10 April 2025

Published online 22 November
2025

Keywords:

Religiosity, Philosophical
Mindset, Political
Participation, Student
Teachers.

This study was conducted with the aim of explaining the structural relationship between religiosity and political participation, with the mediating role of philosophical mentality, among student-teachers at Farhangian University in East Azerbaijan Province. The present research is applied in nature and employed a descriptive-correlational method with a structural equation modeling approach. The statistical population included all undergraduate student-teachers in the 2024–2025 academic year, and through stratified random sampling, 290 individuals were selected as the sample. Data collection instruments consisted of three standardized questionnaires on religiosity, philosophical mentality, and political participation, all scored on a five-point Likert scale. Data analysis was carried out using SPSS and AMOS software. The results indicated that religiosity has a moderate to relatively strong effect on philosophical mentality and political participation. Moreover, the combination of religiosity and philosophical thinking leads to the formation of more multidimensional attitudes toward life and society, and strong religious beliefs reinforce values such as justice and social responsibility, thereby increasing the motivation for political participation. The findings suggest that enhancing religiosity and philosophical mentality can play an effective role in improving political hope and vitality, national cohesion, meritocracy, and sustainable development, and can be beneficial for educational policy-making at Farhangian University.

Cite this article: Rahmani, H. (2025). Structural Modeling of the Relationship between Religiosity and Political Participation: The Mediating Role of Philosophical Mindset. *Journal of Philosophical Investigations*, 19 (52), 495-518. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.66062.4016>

© The Author (s). Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Political participation is a central concept in Islamic political thought, emphasizing the involvement of all societal groups in decision-making and governance. It entails active engagement in shaping governance, representing both a civic right and a religious duty. Non-participation can weaken Shariah enforcement and social order. Participation involves peaceful competition among groups for power, societal management, and defining public interests. It manifests through freedoms such as expressing opinions, forming associations, accessing diverse information, and competing for public support (Beshirieh, 2015, 582).

In contemporary democracies, youth political engagement has declined, signaling apathy and disengagement from political processes. This trend threatens democratic sustainability and societal development. Understanding the causes of youth political neglect is critical to developing strategies to enhance participation (Beshirieh, 2015, 585). Political participation includes voting, party activity, public meetings, social movements, and informal discussions, aiming to remove obstacles, enhance governance efficiency, and create channels for public expression and influence. Societies undergoing modernization face inherent conflicts, where youth play a pivotal role due to social mobility, creativity, and innovative thinking. Scholars argue that without politically conscious citizens, sustainable development is unattainable.

Recent social and political transformations have prompted research on diverse forms of participation, including electoral and non-electoral activities (Oser, 2022). Participation has been conceptualized as a toolkit of individual actions (Harris & Gillion, 2010). Socio-demographic factors, political contexts, and democratic maturity significantly shape youth engagement (Kitanova, 2019). Findings indicate higher participation in established democracies, raising concerns about declining youth involvement in emerging or advanced democracies. Earlier studies, including Lazarsfeld, Berelson, and Gaudet (1968), noted generational declines in conventional participation, with young Europeans showing reduced interest in voting and party membership due to perceived disconnection from political systems. Such disengagement threatens democratic institutions and youths' capacity to influence societal futures.

Political participation extends beyond traditional activities like voting, including organizational membership, cultural engagement, petitioning, contacting policymakers, and protesting (Verba, Nie, & Kim, 1978; Barnes & Kaase, 1979; Van Deth, 2001; Borne, 2010). New forms of engagement have emerged among youth, reflecting generational differences and the search for alternative avenues (Norris, 2004; Spanning et al., 2008). However, studies report persistently low engagement among millennials due to distrust in institutions, underdeveloped civic culture, inadequate communication skills, proliferation of ineffective youth organizations, lack of legal frameworks for NGOs, low family encouragement, limited resources, and insufficient youth program structures (Grasso, 2014; Fox, 2015; Sardarnia, 2011). Scholars describe youth participation as being in crisis, though alternative forms such as online activism have gained attention.

Religion and religiosity are significant factors influencing political engagement. Religion, one of humanity's oldest belief systems, encompasses cognition, ethics, and behavior. Religious belief

refers to shared commitments, while religiosity includes cognitive, emotional, and behavioral dimensions, such as knowledge of divine principles, emotional attachment, and adherence to religious obligations (Karamatifard & Honarmand, 2023; Khodayari-Fard, 2009). Philosophical thinking mediates the relationship between religiosity and participation, fostering analytical skills, broader perspective-taking, flexibility, and critical inquiry, enabling informed decision-making and effective civic involvement (Karimi & Esmaeili, 2021; Smith, 1965; Seif Hashemi, 2004). Empirical studies indicate a positive association between religiosity and political engagement, with variations based on emotional, ritual, and consequential dimensions of faith (Moltafet et al., 2021). Socio-demographic factors, family political orientation, peer influence, and media consumption also influence participation (Niyazi et al., 2020; Qaderzadeh et al., 2019). Cross-national research shows that religious commitment enhances electoral and civic engagement across diverse contexts (Hoffman & Doud, 2016; O'Neill, 2014; Kim, 2010;). Despite these findings, the mediating role of philosophical mindset remains underexplored.

This study employed a descriptive-correlational design using structural equation modeling to examine relationships among religiosity, philosophical mindset, and political participation among student-teachers in East Azerbaijan Province, Iran. A sample of 290 participants completed validated questionnaires measuring religiosity, philosophical mindset, and political participation. Data analysis involved descriptive statistics and partial least squares structural modeling using SPSS and AMOS software.

The research addresses a critical gap by investigating whether religiosity predicts political engagement and the extent to which philosophical mindset mediates this relationship. Findings have implications for designing educational, cultural, political, and civic programs aimed at enhancing philosophical reasoning and religiosity among youth. Such efforts can foster informed, responsible, and active participation, contributing to sustainable democratic development. The study deepens understanding of how religiosity and critical philosophical thinking shape youth engagement, offering practical guidance for policymakers, educators, and political leaders seeking to strengthen civic involvement in contemporary societies.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

مدلیابی ساختاری رابطه بین دینداری و مشارکت سیاسی: نقش میانجی ذهنیت فلسفی

هما رحمانی

گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: homa.rahmani@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	این پژوهش با هدف تبیین رابطه ساختاری میان دینداری و مشارکت سیاسی با نقش میانجی‌گری ذهنیت فلسفی در میان دانشجومعلمان دانشگاه فرهنگیان استان آذربایجان شرقی انجام شده است. مطالعه حاضر از نوع کاربردی و با روش توصیفی-همبستگی و رویکرد مدلیابی معادلات ساختاری انجام گرفته است. جامعه آماری شامل تمامی دانشجومعلمان مقطع کارشناسی در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ بود و با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای، ۲۹۰ نفر به عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها سه پرسشنامه استاندارد در زمینه دینداری، ذهنیت فلسفی و مشارکت سیاسی بود که با مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت نمره‌گذاری شدند. تحلیل داده‌ها با نرم‌افزارهای SPSS و AMOS انجام گرفت. نتایج نشان داد دینداری تأثیری متوسط تا نسبتاً قوی بر ذهنیت فلسفی و مشارکت سیاسی دارد. همچنین، ترکیب دینداری و تفکر فلسفی موجب شکل‌گیری نگرش‌های چندبعدی‌تر به زندگی و جامعه شده و باورهای دینی قوی، ارزش‌هایی چون عدالت و مسئولیت اجتماعی را تقویت می‌کند که انگیزه مشارکت سیاسی را افزایش می‌دهد. یافته‌ها بیانگر آن است که ارتقای دینداری و ذهنیت فلسفی می‌تواند در بهبود امید و نشاط سیاسی، انسجام ملی، شایسته‌سالاری و توسعه پایدار نقش مؤثری داشته و در سیاست‌گذاری آموزشی دانشگاه فرهنگیان راهگشا باشد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۵	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۰۴	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۱	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱	
کلیدواژه‌ها: دینداری، ذهنیت فلسفی، مشارکت سیاسی، دانشجو معلمان.	

استناد: رحمانی، هما. (۱۴۰۴). مدلیابی ساختاری رابطه بین دینداری و مشارکت سیاسی: نقش میانجی ذهنیت فلسفی، پژوهش‌های فلسفی، ۱۹ (۵۲)، ۴۹۵-۵۱۸.

<https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.66062.4016>

© نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

یکی از ویژگی‌های برجسته مکتب سیاسی اسلام در مقایسه با سایر مکاتب، ایجاد فرصت برای مشارکت همه اقشار مردم در تمام مراحل تصمیم‌گیری و تعیین سرنوشت است. چراکه احکام اسلامی الزام‌آورند و اجرای این احکام تنها از طریق برپایی حکومت اسلامی میسر می‌شود. مشارکت سیاسی به معنای فعالانه به کار گرفتن اراده فرد برای شرکت در حاکمیت جامعه است. این مشارکت هم حق هر شهروند به شمار می‌آید و هم وظیفه شرعی هر مسلمان که به‌منظور برپایی حکومت دینی و نظارت بر رفتار حاکمان وارد عرصه شود. در صورت عدم مشارکت سیاسی، جامعه با هرج‌ومرج روبرو خواهد شد و اجرای احکام شریعت به خطر می‌افتد. مشارکت سیاسی به معنای وجود رقابت و منازعه مسالمت‌آمیز میان گروه‌های مختلف سیاسی برای کسب قدرت و مدیریت جامعه و تعریف منافع عمومی است. این مفهوم به گروه‌های اجتماعی فرصتی می‌دهد تا بتوانند فعالیت‌های لازم را برای تحقق اهداف خود انجام دهند. از مهم‌ترین آزادی‌های مرتبط با مشارکت سیاسی می‌توان به آزادی بیان عقاید، تشکیل انجمن‌ها و اجتماعات، حقوق انتخاب میان ایدئولوژی‌ها و سازمان‌های سیاسی مختلف، دسترسی به منابع متنوع اطلاعات و امکان رقابت میان گروه‌ها برای تبلیغ عقاید خود و جلب حمایت عمومی اشاره کرد. رقابت و مخالفت سیاسی مسالمت‌آمیز و مشارکت عامه در زندگی سیاسی بی‌شک و منطقاً نیازمند چنین آزادی‌هایی است (بشیریه، ۱۳۹۴، ۵۸۲).

در دموکراسی‌های معاصر کاهش مشارکت سیاسی جوانان به‌وضوح قابل‌مشاهده است. این عدم مشارکت به معنای بی‌تفاوتی و جدایی آن‌ها از فرآیندهای سیاسی است. چنین پدیده‌های می‌تواند تبعات جدی برای دموکراسی‌ها به همراه داشته باشد و بر شکل‌گیری آینده سیاسی و اجتماعی جامعه تأثیر منفی بگذارد. بنابراین، درک علل و ابعاد بی‌توجهی جوانان به فعالیت‌های سیاسی امری ضروری است تا بتوان روش‌های مؤثری برای افزایش مشارکت آن‌ها در فرآیندهای دموکراتیک ارائه کرد. مشارکت سیاسی به‌عنوان زیربنای توسعه سیاسی کشورها شناخته شده و به‌عنوان یک ارزش سیاسی و راهی برای تکوین و تداوم توسعه سیاسی به شمار می‌رود (بشیریه، ۱۳۹۴، ۵۸۵). تمامی جوامع در فرآیند نوسازی با مسائل و تضادهای ذاتی که بر تحقق توسعه تأثیر می‌گذارد، مواجه هستند. نسل جوان به دلیل تحرک اجتماعی، خلاقیت و ابتکار، و ظرفیت بالای تفکر نو و سازنده، نقشی محوری در توسعه همه‌جانبه کشورها ایفا می‌کند. بسیاری از اندیشمندان بر این باورند که اگر جامعه‌ای فاقد شهروندانی فرهیخته و با بلوغ سیاسی باشد و نتواند به‌درستی به تحولات جهانی و آینده خود نگاه کند، نخواهد توانست در مسیر توسعه پایدار و ترقی قرار گیرد.

مشارکت سیاسی مفهوم عمیقی است که به معنای مداخله فعالانه در فعالیت‌های سازمان‌یافته و عمومی است. این مداخله معمولاً با هدف تأثیرگذاری بر خصلت‌ها، کارکردها، ساختارها و سیاست‌های نهادهای مختلف و فرآیندهای قدرت انجام می‌شود. مشارکت سیاسی می‌تواند شامل فعالیت‌هایی نظیر رأی‌گیری، فعالیت در احزاب سیاسی، سازمان‌دهی اجتماعات و پیوستن به جنبش‌های اجتماعی باشد. هدف اصلی از مشارکت سیاسی، حذف موانع به‌منظور افزایش کارایی و اثربخشی است. این شامل تلاش برای ایجاد تغییرات در سیاست‌ها و روندهای جاری است تا شرایط بهتری برای مشارکت عمومی فراهم شود. به‌علاوه، افراد و گروه‌ها می‌توانند به دنبال ایجاد کانال‌های جدیدی برای بیان دیدگاه‌های خود و تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌ها باشند. به عبارتی، مشارکت سیاسی نه‌تنها به فعالیت‌های رسمی مانند رأی‌گیری مربوط می‌شود، بلکه شامل تمامی اشکال ابراز نظر، فعالیت‌های اجتماعی و سازمان‌دهی است که به تغییر وضعیت موجود و بهبود فرآیندهای سیاسی می‌انجامد (پناهی، ۱۳۸۶، ۱۳-۱۰). مشارکت سیاسی دارای سطوح و

مراتب مختلفی است که از بالا به پایین به شرح زیر رتبه‌بندی شده است: داشتن پست سیاسی یا اجرایی، خواهان پست سیاسی یا اجرایی، عضویت فعال در یک سازمان سیاسی، عضویت فعال در یک سازمان شبه سیاسی، شرکت در جلسات عمومی، عضو غیرفعال یک سازمان سیاسی، عضو غیرفعال یک سازمان شبه سیاسی، شرکت در مباحث سیاسی غیررسمی، علاقه‌مندی نسبی به امور سیاسی و رأی دادن (پناهی، ۱۳۸۶، ۹۵-۹۳). عدم مشارکت سیاسی جوانان یکی از چالش‌های اصلی پیش روی دموکراسی‌های معاصر است که نیاز به درک عمیق‌تر دارد.

امروزه، با توجه به تحولاتی که در زمینه‌های اجتماعی و سیاسی رخ داده است، نظرسنجی‌ها و تحقیقات به گونه‌ای طراحی شده‌اند که معیارهای متنوع‌تری از مشارکت سیاسی را در برگیرند. این تنوع به محققان این امکان را می‌دهد که بتوانند انواع مختلف کنش‌های سیاسی، از جمله کنش‌های انتخاباتی (مانند رأی‌گیری و فعالیت‌های حزبی) و کنش‌های غیر انتخاباتی (مانند تظاهرات و اعتراضات) را مقایسه کنند (اوسر^۱، ۲۰۲۲). هریس و گیلیون^۲ (۲۰۱۰) مشارکت را به‌عنوان یک جعبه‌ابزار توصیف می‌کنند که افراد از آن برای ترکیب اقدامات خود استفاده می‌کنند.

کیتانوا^۳ (۲۰۱۹) در تحقیق خود به نقش حیاتی عوامل اجتماعی دموگرافیک در تعیین سطوح مشارکت سیاسی جوانان اشاره می‌کند و بر این نکته تأکید دارد که زمینه‌های سیاسی و اجتماعی نیز تأثیر بسزایی بر این سطوح دارند. نتایج مطالعه او نشان‌دهنده تأثیر بلوغ دموکراتیک بر الگوهای مشارکت سیاسی جوانان است و حاکی از آن است که میزان مشارکت جوانان در انواع مختلف کنش‌های سیاسی در دموکراسی‌های مختلف به‌طور قابل‌توجهی متفاوت است. به‌خصوص، جوانان ساکن در دموکراسی‌های تثبیت‌شده تمایل بیشتری به شرکت در فعالیت‌های سیاسی دارند. این یافته‌ها نگرانی‌هایی درباره سطوح فعلی مشارکت سیاسی جوانان در دموکراسی‌های پیشرفته و جدید به وجود می‌آورد و همچنین به پژوهش‌های تطبیقی در حوزه مشارکت جوانان در سیاست کمک می‌کند. لازارسفلد، بریلسون و گودیت^۴ (۱۹۶۸) نیز معتقدند مشارکت سیاسی جوانان در دموکراسی‌های معاصر در بحران قرار دارد که چالش‌های جدی را برای سیاست‌های انتخاباتی و روابط شهروندان با احزاب سیاسی به وجود می‌آورد. بررسی آن‌ها نشان می‌دهد که جوانان امروز، نسبت به نسل‌های گذشته، سطوح کمتری از مشارکت در فعالیت‌های سیاسی سنتی مانند رأی دادن و عضویت در احزاب سیاسی دارند. این عدم مشارکت، به‌ویژه در زمینه رأی دادن نماد بی‌تفاوتی و جدایی فزاینده جوانان از فرآیندهای سیاسی سنتی در اروپا است. جوانان به دلیل احساس عدم تعلق و قطع ارتباط با سیستم سیاسی موجود، علاقه کمتری به شرکت در انتخابات و فعالیت‌های احزاب دارند. این پدیده می‌تواند تبعات جدی برای دموکراسی‌ها به همراه داشته باشد و توانایی جوانان در شکل‌دهی به آینده سیاسی و اجتماعی جامعه را تحت تأثیر قرار دهد. لذا، درک علل و ابعاد این بی‌توجهی جوانان به فعالیت‌های سیاسی ضروری است تا بتوان راه‌کارهای مؤثری برای افزایش مشارکت آن‌ها در فرایندهای دموکراتیک پیشنهاد کرد. بسیاری از تحقیقاتی که اشاره شد در مورد مشارکت سیاسی عمدتاً بر رأی دادن به‌عنوان فعالیت اصلی شهروندان متمرکز شده‌اند؛ اما واقعیت این است که مشارکت سیاسی کنشی فراتر از فعالیت‌های سنتی مانند رأی دادن است. مشارکت سیاسی شامل طیف وسیعی از فعالیت‌ها می‌شود که شامل عضویت در سازمان‌های مختلف، مشارکت در فعالیت‌های فرهنگی، امضای طومارها، برقراری تماس با سیاستمداران و حتی اعتراضات

¹ Oser

² Harris & Gillion

³ Kitanova

⁴ Lazarsfeld, Berelson & Gaudet

است. این تنوع در فعالیت‌ها نشان‌دهنده فراگیری مفهوم مشارکت سیاسی در جوامع امروزی است (وربا، نی و کیم^۱، ۱۹۷۸؛ بارنز و کاسه^۲، ۱۹۷۹؛ ون دث، ۲۰۰۱؛ بورن^۳، ۲۰۱۰). با تغییر ماهیت کنش‌های سیاسی، شکل‌های جدیدی از مشارکت سیاسی شروع به ظهور کرد و ادعا می‌شود که جوانان از طریق انواع جدیدی از فعالیت‌های سیاسی بیشتر درگیر سیاست می‌شوند، زیرا جوانان امروزی بسیار متفاوت از نسل والدین خود هستند (نوریس^۴، ۲۰۰۴؛ اسپانرینگ، اگریس، گایسر^۵، ۲۰۰۸). با این حال، گراسو^۶ (۲۰۱۴) تحلیل می‌کند که جوانان امروزی کمترین مشارکت سیاسی را دارند. به نظر می‌رسد که هزاره‌ها نسلی منحصربه‌فرد هستند که از هرگونه مشارکت سیاسی به دور هستند (فاکس^۷، ۲۰۱۵). از جمله دلایل مشارکت سیاسی پایین جوانان می‌توان به: (۱) اعتماد پایین بخشی قابل توجه از جوانان به نهادهای مشارکتی موجود و عملکردهای عمدتاً نمادین و احساسی این نهادها، (۲) نهادینه نشدن در حد انتظار فرهنگ مشارکتی در بین جوانان در مدرسه، خانواده و محیط‌های دیگر، (۳) مهارت‌های پایین ارتباطی و مدنی در بین جوانان، کمبود تجربه کار جمعی، ضعف اخلاق جمعی در ایران و غلبه مدیریت فرد محور بر تشکلات مدنی، (۴) فراوانی تشکل‌های جوانان در زمینه‌های مختلف و عدم کاهش آن به چند نهاد مشارکت سیاسی واقعی (۵) عدم استفاده از بسترهای قانونی برای واگذاری فعالیت‌های دولت به سازمان‌های غیردولتی با هدف افزایش مشارکت جوانان، (۶) رغبت پایین جوانان و خانواده‌های آن‌ها به رفتار مشارکتی، (۷) نبود برنامه جامع ساماندهی در مورد جوانان (۸) منابع مالی اندک و نبود فضای مناسب از حیث ساختمان و دفاتر برای تشکل‌های جوانان و دلایل دیگر اشاره کرد (سردارنیا، ۱۳۹۰). همچنین بحثی در مورد مشارکت سیاسی جوانان در حال سقوط در بحران وجود دارد (پاتنام^۸، ۲۰۰۰؛ استوکر^۹، ۲۰۰۶؛ فیلدهاوس، ترانمر و راسل^{۱۰}، ۲۰۰۷). همان‌گونه که ملاحظه می‌شود بسیاری از این مطالعات نشان‌دهنده کاهش شدید و نگران‌کننده سطح مشارکت جوانان در سیاست است. با این حال، برخی از مطالعات اخیر استدلال می‌کنند که جوانان بی تفاوت نیستند، اما در عوض به اشکال جایگزین مشارکت سیاسی مانند اعتراض، تظاهرات، عضویت در سازمان‌ها، امضای طومارها، داوطلب شدن به مشارکت آنلاین روی آورده‌اند (نوریس، ۲۰۰۴). با این وجود، علیرغم تمایل به مشارکت سیاسی جوانان، توجه علمی نسبتاً کمی به تفاوت‌های مشارکت جوانان در کشورهای مختلف اختصاص داده شده است (اسلوم^{۱۱}، ۲۰۱۶).

عوامل و علل متعددی در مشارکت سیاسی جوانان وجود دارد که یکی از این عوامل، موضوع دینداری و تأثیر آن بر بینش و کنش سیاسی است. دین یکی از قدیمی‌ترین باورهای بشر و عمومی‌ترین تظاهرات روح انسانی بوده است و بشر در هیچ دوره‌ای بدون اعتقاد دینی نبوده است (هنرور، ۱۳۸۸). بر اساس متون و منابع دینی، از جمله قرآن کریم، دین به معنای پیروی از یک راه و رسم اعتقادی است (سوره یوسف، ۳۷ و ۳۸)، که شامل تصدیق خداوند، رسولان، کتاب‌های آسمانی، و عقیده به قیامت و معاد می‌شود (سوره‌های انشقاق، ۲۲ و انفطار، ۹). همچنین دین تسلیم در برابر فرمان خداوند (سوره بقره، ۱۳۱) و اعتقاد به توحید و عبودیت خداوند

¹ Verba, Nie & Kim

² Barnes & Kaase

³ Van Deth & Bourne

⁴ Norris

⁵ Spanning, Ogris & Gaiser

⁶ Grasso

⁷ Fox

⁸ Putnam

⁹ Stoker

¹⁰ Fieldhouse, Tranmer, and Russel

¹¹ Sloam

را در برمی‌گیرد (سوره یوسف، ۷۶ و ۴۰). دین یکی از اساسی‌ترین و مهم‌ترین نهادهایی است که جامعه بشری به خود دیده است، به طوری که هیچ‌گاه بشر خارج از این پدیده زیست نکرده و دامن از آن برنکشیده است. باورهای دینی و دین‌داری در سال‌های اخیر به موضوعی چالش‌برانگیز در علوم مختلف تبدیل شده است. باور دینی مجموعه اقدامات، رفتارها، باورها و نگرش‌هایی درباره اصول دین، فروع دین و دیگر حیطه‌های مرتبط با مذهب است. باور دینی، به معنای خاص، همیشه باور مشترک جماعت معینی است که از گرایش خویش به آن باورها و عمل کردن به مناسک همراه با آن‌ها به خود می‌بالد. این باورها امری متعلق به تمامیت گروه تلقی می‌شوند و جزئی از وحدت گروه را تشکیل می‌دهند، نه امری که همه اعضای جماعت پذیرفته باشند (کرامتی فرد و هنرمند، ۱۴۰۲).

دین‌داری صفت و شناخت انسان درباره دین است. با توجه به سه عنصر اساسی عقاید، اخلاقیات و احکام؛ و ویژگی شناختی، عاطفی و رفتاری دین می‌توان دین‌داری را چنین تعریف کرد: برخورداری از شناخت و باور به پروردگار یکتا، انبیا، آخرت و احکام الهی و داشتن عواطف نسبت به خدا، اولیاء و بندگان خدا و التزام و عمل به وظایف دینی برای تقرب به خداوند (خدایاری فرد، ۱۳۸۸). علامه طباطبائی در تفسیر المیزان، دین را به عنوان یک روش خاص برای زندگی معرفی می‌کند که صلاح دنیا را به گونه‌ای تأمین می‌کند که با کمال آخرت و زندگی دائمی حقیقی هماهنگ باشد. تأثیر دین بر ارکان مختلف زندگی اجتماعی که همواره جزء لاینفک زندگی ایرانیان بوده همچنان وجود دارد. گزینش‌گری در دین و تأثیر متفاوت آن در حوزه عمومی و خصوصی و حتی گاهی در ابعاد مختلف یک حوزه نیز به چشم می‌خورد (مدیری، ۱۳۹۴). اگرچه دین و دین‌داری جزء جدایی‌ناپذیر زندگی بشر در تمامی اعصار بوده است و قدمت آن به خلقت انسان برمی‌گردد، با این حال، دین‌پژوهی و تحقیق در مورد چیستی دین و چرایی آن، یکی از جدیدترین و مورد توجه‌ترین حوزه‌های پژوهشی در رشته‌های علمی و دانشگاهی، به‌ویژه علوم انسانی است. دین به اندازه‌ای غنی، فراگیر و پیچیده است که جنبه‌های متفاوت آن در دیدگاه‌ها و نگرش‌های مختلف به گونه‌ای متفاوت جلوه می‌کند. همه نظریه‌پردازان، دین و دین‌داری را مایه تکامل، تحول و به کمال رسیدن انسان می‌دانند. در این راستا، اریکسون معتقد است که اعتقاد به دین در مسیر به کمال رسیدن انسان برای او حمایت متقابل و مثبتی ایجاد می‌کند، از نظر یونگ تأثیر دین بر روح و روان انسان دیرینه و پابرجاست، آلبورت حس دین‌داری را حسی توصیف می‌کند که باعث می‌شود فرد با کل جهان هستی و معنای آن ارتباط برقرار کرده، آن را درک کند و فرانکل می‌گوید: حس دین‌داری عمیق‌ترین و ریشه‌دارترین احساس در اعماق ضمیر ناهشیار انسان است (عابدینی و برات دستجردی، ۱۳۹۳).

یکی دیگر از مسائل اساسی مطرح در نظامات سیاسی و اعتقادی و تربیتی، تفکر و داشتن ذهن فلسفی است. ذهنیت فلسفی یعنی توانایی‌ها و آمادگی‌های فرد برای ارزش‌گذاری و قضاوت صحیح و عادت به تفکر خلاق و نقاد (کریمی و اسماعیلی، ۱۴۰۰). به اعتقاد اسمیت (۱۳۸۲) ذهن فلسفی می‌تواند به عنوان وسیله‌ای برای کمک به افراد در تفکر لحاظ شود. همچنین فرد را آماده می‌کند تا با تفکر درست و منطقی پدیده‌ها را شناسایی کند. فردی که دارای ذهن فلسفی است، معمولاً به تصویر بزرگ توجه دارد. او زمینه ادراکات خود را توسعه می‌دهد و توجه خود را محدود به امر معینی نمی‌کند (عسکری، ۱۴۰۱). ذهن فلسفی فرد را می‌توان از طرز تفکر، نحوه مواجهه با مسائل و گرایش و خصوصیات فکری او شناخت که در جنبه‌های رفتاری‌اش مشاهده می‌شود. فرد دارای ذهن فلسفی خصوصیتی را نشان می‌دهد؛ این فرد همواره در جامعیت بخشیدن به اندیشه‌هایش تلاش می‌کند، مسائل را در ارتباط با زمینه‌های وسیع و مرتبط به هدف‌های درازمدت می‌بیند، امور بدیهی را مورد سؤال قرار داده و به شانس خود برای حرکت به ماورای تعصب‌های جاهلانه، جانب‌داری‌های شخصی و تصورات کلیشه‌ای می‌افزاید. این فرد از انعطاف‌پذیری که با نواندیشی، دگربینی و

خلاقیت همراه است، برخوردار می‌باشد و مسائل را از شقوق و جنبه‌های متعدد بررسی می‌کند. اسمیت، ذهنیت فلسفی را توانایی و ویژگی‌های ذهن می‌داند که به تفکر صحیح فرد کمک می‌کند و او را به قضاوت‌های صحیح عادت می‌دهد. او ذهنیت فلسفی را پر شدن مغز با محتوای دروس فلسفی و یا گرایش به یک فلسفه خاصی نمی‌داند، بلکه آن را فعالیتی می‌داند که مشخصاً به بهبود داوری‌های ارزشی اختصاص یافته باشد. ذهنیت فلسفی برحسب درجه‌ای از جامعیت، تعمق و قابلیت انعطاف زمانی مشخص می‌شود که فرد با تفکر درست و منطقی پدیده‌ها را شناسایی نماید و در حل مسائل به داوری‌های ارزشی بپردازد (سیف هاشمی، ۱۳۸۳). ذهن فلسفی به فرد بینش و دانشی می‌دهد تا بتواند در مواجهه با مسائل از تنگ‌نظری، خودمحوری و یک‌جانبه‌نگری مصون بماند و همچنین به او کمک می‌کند تا با شناخت و معرفت لازم درباره امور به‌طور منطقی تصمیم بگیرد. درواقع می‌توان گفت ارزش هر انسان در نیکو اندیشیدن اوست. از این‌رو، تفکر و مهارت درست اندیشیدن از جمله مسائل مهمی است که از دیرباز ذهن اندیشمندان را به خود مشغول کرده است (هاشمی، ۱۳۸۳). میرکمالی معتقد است تفکر منطقی اساس کار فرد است و او باید با تفکر منطقی از شناسایی مسئله تا پیدا کردن راه‌حل‌های مناسب برای مشکلات پیش برود و این کار امکان‌پذیر نیست، مگر این‌که از خصوصیات تفکر منطقی برخوردار باشد. تفکر منطقی حاصل داشتن ذهن فلسفی است (میرکمالی، ۱۳۹۲، ۱۰۵). از دیدگاه لیپمن و مارگارج^۱ (۱۹۷۵) هدف تفکر فلسفی بهبود توانایی استدلال، رشد و توسعه خلاقیت و رشد شخصی فرد است. اسمیت (۱۹۶۵) ذهنیت فلسفی را توانایی‌ها و ویژگی‌های ذهن می‌داند که به تفکر صحیح فرد کمک می‌کند و او را به قضاوت‌های صحیح عادت می‌دهد. او برای ذهن فلسفی سه بعد؛ جامعیت، تعمق و انعطاف‌پذیری قائل شده است و برای هر بعد چهار خصوصیت را بیان کرده که در این پژوهش این سه بعد مورد بررسی قرار گرفته است:

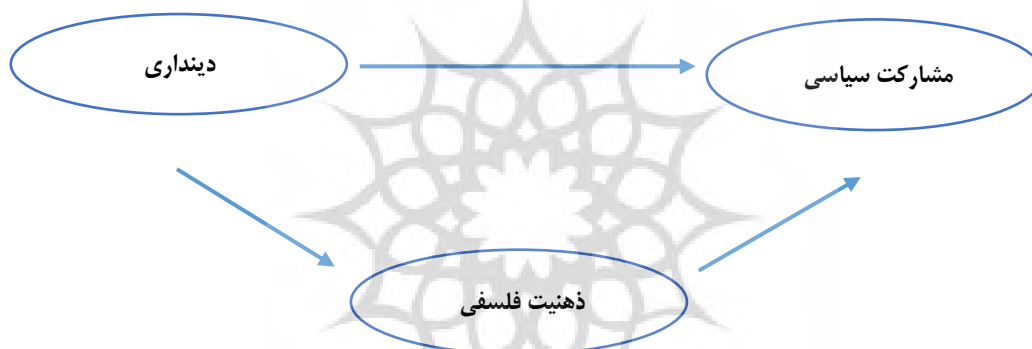
جامعیت: نشانه‌های این بعد آن است که فرد موارد خاص را در یک زمینه وسیع باهم مرتبط ساخته و سعی می‌کند تصویر بزرگ را ببیند. در برخورد با مسائل، رابطه آن‌ها را با اهداف اساسی یا ایده‌آل‌ها و آرمان‌هایی که تحقیق آن‌ها در آینده امکان دارد در نظر می‌گیرد و برای ارائه نظریات قابل‌تعمیم می‌کوشد، اما این نظریات را از مطالعه همه جزئیات و جمع‌آوری خصوصیات مشترک آن‌ها استخراج نمی‌کند، بلکه از طریق بررسی و تحلیل چند مورد یک قاعده کلی به دست می‌آورد و در مقابل عقاید و افکار مختلف سعه‌صدر نشان می‌دهد.

انعطاف‌پذیری: فرد دارای ذهن انعطاف‌پذیر دچار جمود روان‌شناختی نمی‌شود، عقاید و افکار را بدون آنکه تحت تأثیر منابع آن‌ها قرار بگیرد، ارزیابی می‌کند. مسائل را از جهات متعدد مورد بررسی قرار می‌دهد و میان امور متناقض و متضاد تفاوت قائل می‌شود؛ در قضاوت‌ها جنبه احتیاط را رعایت کرده و از قطعی و یقینی کردن عقاید پرهیز می‌نماید.

تعمق: نشانه‌های این بعد شامل آن است که فرد اموری را که برای دیگران مسلم فرض می‌شود مورد سؤال قرار می‌دهد؛ با ژرف‌اندیشی جنبه اساسی مسائل را درمی‌یابد و در برخورد با هر نظریه، اصول و مبانی آن را تشخیص می‌دهد و از آنچه می‌بیند، چیزهای نامحسوس را استخراج کرده و به معنای تلویحی و ارتباطات امور به یکدیگر حساس است و از روش قیاسی به‌جای روش استقرایی استفاده می‌کند (شریعتمداری، ۱۳۷۷، ۶۹).

¹ Lipman & Margarage

بررسی روابط بین باورهای دینی و مشارکت سیاسی افراد به‌ویژه جوانان و دانشجویان به‌عنوان آینده‌سازان جامعه، به‌خصوص در زمینه تأثیر ذهنیت فلسفی به‌عنوان یک عامل میانجی، اهمیت ویژه‌ای دارد. باورهای دینی به‌عنوان ارکان ارزشی و اعتقادی می‌توانند به شکل‌گیری انگیزه‌ها و رفتارهای سیاسی افراد کمک کنند. سؤالی کلیدی که در اینجا مطرح است این است که آیا این باورها می‌توانند مشارکت سیاسی را تبیین کنند؟ علی‌رغم اهمیت و ارتباط باورهای دینی و مشارکت سیاسی با ذهنیت فلسفی کمتر به این موضوع پرداخته شده و پرسش‌های زیادی در این زمینه بدون پاسخ مانده است. در کل، بر مبنای ملاحظات پژوهشی بالا می‌توان گفت که یکی از متغیرهای کلیدی در مشارکت سیاسی دانشجویان باورهای دینی آن‌هاست و ذهنیت فلسفی آنان می‌تواند میزان مشارکت سیاسی آنان را تبیین نماید. در تحقیقات قبلی در خصوص موضوع موردبررسی توجه اندکی به مشارکت سیاسی دانشجویان و باورهای دینی شده است و به‌گونه‌ای گسست تجربی و پژوهشی در این زمینه مشهود است. ضمن اینکه رابطه باورهای دینی و مشارکت سیاسی با نقش میانجی ذهنیت فلسفی تاکنون مورد پژوهش قرار نگرفته است. از این‌رو جهت پر کردن خلأ و کاهش شکاف تحقیقاتی، پژوهش حاضر با هدف مدلیابی ساختاری روابط بین دین‌داری و مشارکت سیاسی با نقش میانجی ذهنیت فلسفی مدل فرضی شکل ۱ را ارائه داده است.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

۲. پیشینه پژوهش

۱-۲. مطالعات داخلی

ذوالفقاری، عشایری، جهان‌پرور و رقمی (۱۴۰۳) مطالعه‌ای را با عنوان «تأثیر ساختار دینی جامعه بر گرایش به مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران» انجام دادند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد بین ساختار دینی جامعه و مشارکت سیاسی رابطه معنی‌داری وجود دارد. ایرانی‌پور، آریانی‌پور و فتاحی اردکانی (۱۴۰۲) به بررسی «روابط ساختاری ویژگی‌های شخصیتی و مشارکت سیاسی دانشجویان با نقش واسطه‌های باورهای مذهبی» پرداختند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد ویژگی‌های شخصیتی روان‌نژندی، برونگرایی، دلپذیر بودن و باوجدان بودن بر مشارکت سیاسی در دانشجویان تأثیر مستقیم معناداری دارند، اما ویژگی شخصیتی انعطاف‌پذیری بر مشارکت سیاسی در دانشجویان تأثیر مستقیم معناداری ندارد. همچنین باورهای مذهبی، رابطه بین ویژگی‌های شخصیتی برونگرایی، دلپذیر بودن، انعطاف‌پذیری و باوجدان بودن را با مشارکت سیاسی در دانشجویان به‌طور معناداری میانجی‌گری می‌کند.

ملفت، شجاعی و کمالوند (۱۴۰۰) به «فراتحلیل مطالعات دین‌داری و مشارکت سیاسی» پرداخته‌اند. نتایج حاصله نشان داد که رابطه بین تمام ابعاد دین‌داری با مشارکت سیاسی معنادار است این در حالی است که بعد عاطفی دین‌داری بیشترین اثر را بر مشارکت

سیاسی دارد و بعداز آن ابعاد مناسکی و پیامدی در رتبه‌های بعدی تأثیرگذاری قرار دارند؛ اما ابعاد شناختی و تجربی کمترین اثر را بر مشارکت سیاسی داشته‌اند. در کل در مطالعات انجام‌شده در ایران، بین دین‌داری و مشارکت سیاسی رابطه معنادار متوسطی مشاهده می‌شود. بنابراین با در نظر گرفتن شرایط اجتماعی جامعه ایران و مطالعاتی که در این زمینه انجام شده است می‌توان گفت مشارکت سیاسی به‌عنوان یک رفتار اجتماعی تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله دین‌داری شهروندان است.

نیازی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «رابطه دین‌داری و مشارکت سیاسی شهروندان در ایران» نشان دادند که ضریب تأثیر دین‌داری بر مشارکت سیاسی معادل ۰/۳۳ است همچنین با در نظر گرفتن جنسیت به‌عنوان متغیر تعدیل‌کننده، این ضریب برای زنان ۰/۲۸ و مردان ۰/۴۳ ارزیابی شده است. پس مؤلفه دین‌داری بر میزان مشارکت سیاسی اثرگذار و این میزان در بین گروه مردان تا حدودی بیشتر از زنان است و پابندی بیشتر مردان به باورها و اعتقادهای دینی، زمینه را برای مشارکت سیاسی بیشتر آنان فراهم می‌کند. **مشایخی و نوروزی (۱۳۹۹)** در مقاله خود با عنوان «ارزیابی عوامل مؤثر بر میزان مشارکت سیاسی دانشجویان»، نشان دادند که بین متغیرهای «دوستان سیاسی»، «خانواده سیاسی» و «آزادی سیاسی» با میزان مشارکت سیاسی دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد، درحالی‌که پایگاه اقتصادی- اجتماعی خانواده تأثیر معناداری بر مشارکت سیاسی نداشته است. یافته‌های این مطالعه بیانگر آن است که دانشجویانی که در محیط‌های سیاسی‌تر قرار دارند و تحت تأثیر دوستان و خانواده سیاسی هستند، تمایل بیشتری به مشارکت در فعالیت‌های سیاسی دارند. **محمدی‌کیا و همکاران (۱۳۹۹)** در پژوهشی با عنوان «مطالعه تطبیقی عوامل مؤثر بر مشارکت سیاسی جوانان (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی خوارسگان و نجف‌آباد)» وضعیت مشارکت سیاسی و عوامل تأثیرگذار بر آن را در میان جوانان دانشجویی دو دانشگاه مورد مطالعه قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که میان مشارکت سیاسی به‌عنوان متغیر وابسته و متغیرهای رسانه‌های جمعی، دین‌داری، پایگاه اجتماعی- اقتصادی و نگرش سیاسی به‌عنوان متغیر مستقل ارتباط معناداری وجود دارد. **قادرزاده، شریفی و سخانی (۱۳۹۸)** مطالعه‌ای را با عنوان «مشارکت سیاسی و عوامل مرتبط با آن در دانشگاه کردستان» انجام دادند. یافته‌های آنان نشان داد مشارکت سیاسی از مؤلفه‌های اصلی توسعه سیاسی به شمار می‌آید و با توجه به اینکه دانشجویان از حاملان و کارگزاران توسعه سیاسی محسوب می‌شوند، شناخت علایق و جهت‌گیری‌های سیاسی آن‌ها از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار است. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که مشارکت سیاسی در نزد دانشجویان مورد بررسی از شدت قابل توجهی برخوردار نیست و پایین می‌باشد و درصد کمی در تشکل‌های سیاسی عضویت داشته و دارای ارتباط نهادی بوده‌اند. طبق این نتایج، چهار عامل مصرف رسانه‌های ارتباط جمعی، هویت ملی، اعتماد تعمیم‌یافته و اثربخشی سیاسی، قدرت تبیین تغییرات مشارکت سیاسی دانشجویان را دارند و عوامل مذکور در مجموع ۴۶ درصد تغییرات مشارکت سیاسی دانشجویان را تبیین نموده‌اند. **نادری (۱۳۹۶)** در پژوهشی با عنوان «فرا تحلیل مشارکت سیاسی دانشجویان ایرانی» نشان داده است که باوجود پیشی گرفتن مشارکت سیاسی دانشجویان بر مشارکت سیاسی کل جامعه، بیشتر دانشجویان در سطوح پایین سلسله‌مراتب مشارکت سیاسی (شرکت در انتخابات و پیگیری اخبار سیاسی) فعال بوده و تنها درصد کمی از دانشجویان مشارکت سیاسی فعالانه دارند. یافته‌های تبیینی مؤید آن است که مردان بیش از زنان در سیاست مشارکت می‌کنند؛ تعلقات دینی، اعتماد به نهادهای سیاسی و آموزش سیاسی با مشارکت سیاسی رابطه مثبت و بیگانگی سیاسی با آن رابطه منفی دارد. پایگاه اجتماعی اقتصادی خانواده و محل سکونت دانشجویان تأثیری بر میزان مشارکت سیاسی دانشجویان نداشته و قومیت دانشجویان بر میزان مشارکت سیاسی آن‌ها تأثیر می‌گذارد؛ خانواده، فضای آموزشی، عضویت در تشکل دانشجویی و دانشگاه محل تحصیل، نقش مهمی در جامعه‌پذیری سیاسی و مشارکت سیاسی دانشجویان دارد؛ تأثیر رسانه‌های جمعی

(تلویزیون) بر مشارکت سیاسی خیلی ضعیف است و استفاده علمی و خبری از رسانه‌های دیجیتال بر مشارکت سیاسی دانشجویان اثرگذار است.

احمدی، محمدزاده و مجیدی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «گونه‌شناسی فرهنگ سیاسی دانشجویان دانشگاه کردستان بر پایه متغیرهای اجتماعی فرهنگی» میانگین تکررگرای سیاسی و درگیری عملی در سیاست به‌مثابه ابعاد فرهنگ سیاسی در نزد دانشجویان را در حد متوسط ارزیابی کردند. بر این اساس فرهنگ سیاسی تنها در یک‌سوم دانشجویان صبغه دموکراتیک دارد و فرهنگ سیاسی بی‌تفاوت در مرتبه دوم جای دارد. متغیرهای جامعه‌پذیری سیاسی، ارتباطات خانوادگی، جهت‌گیری مذهبی، سن، تحصیلات، محل اقامت و قومیت، یک‌سوم تغییرات فرهنگ سیاسی دانشجویان را تبیین نموده است. رهبرقاضی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه بین دین‌داری با دو نوع فرهنگ سیاسی مشارکتی و دموکراتیک» نشان داده‌اند که افزایش میزان دین‌داری باعث کاهش گرایش به فرهنگ سیاسی دموکراتیک (مبتنی بر ارزش‌های غربی) و افزایش گرایش به فرهنگ سیاسی مشارکتی (مبتنی بر ارزش‌های اسلامی) می‌شود. به‌بیان دیگر، افرادی که سطح دین‌داری بالاتری داشتند، تمایل بیشتری به مشارکت سیاسی از منظر ارزش‌های دینی نشان داده‌اند، درحالی‌که افرادی با دین‌داری کمتر، گرایش بیشتری به ارزش‌های دموکراتیک غربی داشتند. این پژوهش تأکید دارد که در جامعه اسلامی، دین می‌تواند نقش مهمی در توسعه فرهنگ سیاسی مشارکتی ایفا کند، اما این فرهنگ با مدل‌های دموکراسی غربی تفاوت‌های ماهوی دارد.

یافته‌های امام‌جمعه‌زاده (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی رابطه میان دین‌داری و مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه اصفهان»، نشان داد که ارتباط مستقیمی بین سطح دین‌داری و مشارکت سیاسی وجود دارد؛ بر اساس این یافته‌ها می‌توان انتظار داشت در جوامع مذهبی میزان مشارکت سیاسی افراد بالاتر باشد.

۲-۲. مطالعات خارجی

کیواس و داوسون^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان «مروری یکپارچه در تحقیقات اخیر درباره روابط بین باورهای مذهبی، ایدئولوژی سیاسی، اقتدارگرایی و تعصب مذهبی» نشان دادند که محافظه‌کاری سیاسی با میل به نظم و ثبات به‌عنوان دو ویژگی ضروری برای جوامع فعال و مقتدر سیاسی همبستگی مثبت دارد؛ همچنین بین باورهای مذهبی با ایدئولوژی سیاسی، اقتدارگرایی سیاسی و تعصب مذهبی رابطه معنادار وجود دارد. هافمن و دود^۲ (۲۰۱۶) ضمن تحقیقی با عنوان «مذهب، جنسیت و مشارکت سیاسی در آفریقا» که در زمینه بررسی ارتباط نگرش مذهبی (اسلام و مسیحیت) با میزان مشارکت سیاسی سه کشور نیجریه، اوگاندا و سنگال به عمل آوردند، به این نتیجه رسیدند که افراد دارای جهت‌گیری مذهبی از نظر شناختی در حد بالایی قرار دارند و دین و مذهب تأثیر قابل‌ملاحظه‌ای در کنش سیاسی این افراد می‌گذارد. اونیل^۳ (۲۰۱۴) در پژوهش خود نتیجه گرفت که تعهدگرایی مذهبی به‌عنوان یک عنصر سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان در آمریکا بوده و میان عقاید و فعالیت‌های مذهبی با رفتارهای سیاسی رابطه وجود دارد. درنهایت تعهد مذهبی می‌تواند به توسعه و افزایش مشارکت سیاسی کمک نماید. کیم^۴ (۲۰۱۰) در پژوهشی در کره جنوبی نشان داد که بین دین‌داری افراد و مشارکت سیاسی آن‌ها رابطه معنادار وجود دارد و افرادی که دارای اعتقادهای مذهبی بیشتری هستند

¹ Cuevas & Dawson

² Hoffman & Dowd

³ O'Neill

⁴ Kim

گرایش سیاسی محافظه‌کارتری نسبت به افرادی با اعتقادهای ضعیف‌تر دارند نشان داده‌اند. **جمنا و کارلر^۱ (۲۰۰۹)** در پژوهشی با عنوان «ارزش‌ها و مشارکت سیاسی دانشجویان» که در یکی از دانشگاه‌های رومانی انجام دادند، نشان دادند که مشارکت انتخاباتی در دانشجویانی که تمایل به فعالیت‌های مذهبی دارند به شکل معناداری بسیار بالاتر از افرادی است که هرگز فعالیت مذهبی نداشته‌اند. امروزه دولت‌های مدرن برای افزایش مشروعیت خود نیازمند، نرخ بالای مشارکت سیاسی مردم هستند. این پژوهش بررسی می‌کند که چگونه دین‌داری از طریق میانجی‌گری تفکر فلسفی می‌تواند به افزایش مشارکت سیاسی کمک کند. ذهنیت فلسفی در ارتباط بین دین‌داری و مشارکت سیاسی، نقش مهمی دارد. این تحقیق از مدل‌یابی ساختاری برای شناسایی الگوهای رابطه‌ای بین این متغیرها استفاده می‌کند و می‌تواند راهنمایی‌های عملی برای مدیران و مربیان سیاسی و تربیتی ارائه دهد. بر اساس مطالعات گذشته دین‌داری عامل مؤثری در افزایش مشارکت سیاسی است. همچنین تفکر فلسفی نیز می‌تواند به ایجاد شهروندانی آگاه‌تر و مسئول‌تر که توانایی تحلیل و نقد مسائل پیچیده را دارند کمک کند تا به شکل مؤثرتر و آگاهانه‌تری در تصمیم‌گیری‌های جمعی مشارکت نمایند. باین‌حال، برای درک بهتر ارتباط بین دین‌داری و مشارکت سیاسی، نیاز به مطالعات دقیق‌تر و عمیق‌تر، به‌ویژه در زمینه نقش میانجی‌گری ذهنیت فلسفی است. این پژوهش می‌تواند به توسعه برنامه‌های آموزشی، فرهنگی، سیاسی و تربیتی که ذهنیت فلسفی و دین‌داری جوانان را ارتقاء می‌بخشند، کمک کند.

بر این اساس مسئله اصلی تحقیق حاضر عبارت است از اینکه رابطه دین‌داری و مشارکت سیاسی با میانجی‌گری ذهنیت فلسفی دانشجو معلمان استان آذربایجان شرقی چگونه است؟

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و به لحاظ روش، توصیفی همبستگی است که به شیوه مدل‌یابی ساختاری انجام شده است. جامعه پژوهش شامل کلیه دانشجومعلمان کارشناسی دانشگاه فرهنگیان استان آذربایجان شرقی در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ بودند. از آنجاکه این مطالعه مبتنی بر مدل‌یابی معادلات ساختاری است؛ بنابراین ۲۰۰ نفر به‌عنوان حداقل نمونه آماری تعیین گردید و با احتساب احتمال افت آزمودنی‌ها، وجود پرسشنامه‌های ناقص، تصمیم‌پذیری بیشتر و اطمینان از صحت کفایت حجم نمونه ۲۹۰ نفر منظور و به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای نسبتی انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها سه پرسشنامه به شرح زیر بود:

مقیاس سنجش دین‌داری: پرسشنامه دین‌داری اسلامی توسط **صافدل (۱۳۹۳)** بر اساس شجاعی‌زند (۱۳۸۴) و زمانی فراهانی (۲۰۱۲) طراحی و اعتباریابی شده است، این پرسشنامه شامل ۱۸ گویه بسته پاسخ بر اساس طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت می‌باشد، پرسشنامه دو بعد عقاید دینی و اعمال دینی را مورد سنجش قرار می‌دهد، پرسشنامه در طول فرایند تحقیق توسط محقق اعتباریابی شده است.

پرسشنامه ذهنیت فلسفی: پرسشنامه ذهنیت فلسفی فلیپ جی اسمیت شامل ۴۲ سؤال چهارگزینه‌ای با گزینه‌های تقریباً همیشه، بعضی مواقع، به ندرت و هرگز است و دارای ۳ خرده مقیاس جامعیت (۱۵ سؤال)، تعمیق (۱۴ سؤال) و انعطاف‌پذیری (۱۳ سؤال) می‌باشد. ضریب پایایی پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ معادل ۸۵ درصد گزارش شده است. در مطالعه **صافدل (۱۳۹۳)** پایایی پرسشنامه ۰/۹۲ محاسبه شد.

¹ Jemna & Curelaru

پرسشنامه مشارکت سیاسی: این پرسشنامه دارای ۲۶ سؤال پنج گزینه‌ای است که چهار خرده مقیاس را می‌سجد که بر اساس طیف لیکرت تدوین و در گزینه‌های پنج‌درجه‌ای کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم رتبه‌بندی شده است. به طوری که نمره ۱ نشان‌دهنده کمترین میزان مشارکت سیاسی و نمره ۵ نشان‌دهنده بیشترین میزان مشارکت سیاسی می‌باشد. در پژوهش فرج‌زاده (۱۳۹۳)، پایایی این پرسشنامه ۸۶ درصد محاسبه گردیده است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌های توصیفی از میانگین، انحراف معیار و در بخش آمار استنباطی از مدل‌سازی معادلات ساختاری به روش حداقل مربعات جزئی استفاده شده است. داده‌های حاصل از پژوهش با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS و AMOS تحلیل شده است.

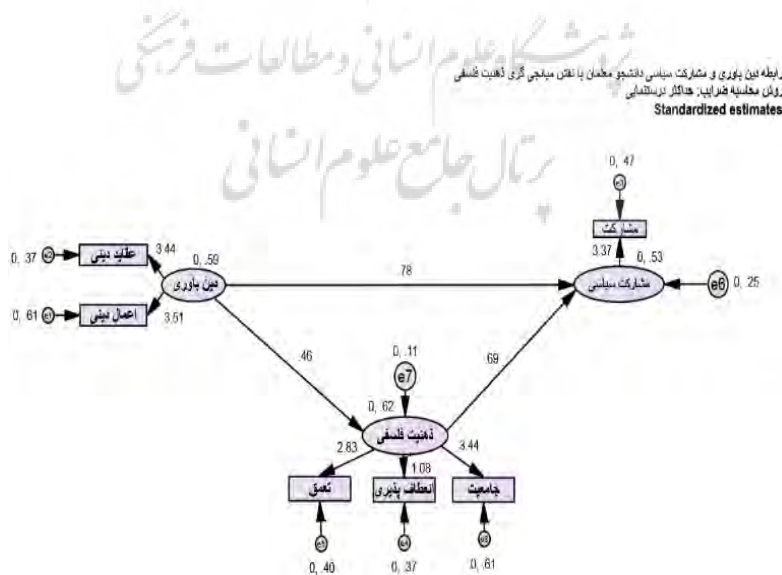
۴. یافته‌ها

جدول ۱. آمار توصیفی مشارکت سیاسی، ذهنیت فلسفی و دینداری

متغیر	مؤلفه‌ها	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	کمترین	بیشترین
مشارکت سیاسی	جامعیت	۲۹۰	۲/۷۴	۰/۶۸۱۳	۱/۱۲	۴/۶۵
	تعمق	۲۹۰	۳/۱۸	۰/۷۸۵۲	۱/۰۷	۵
ذهنیت فلسفی	انعطاف‌پذیری	۲۹۰	۳/۳۲	۰/۸۵۸۸	۱/۰۷	۵
	عقاید دینی	۲۹۰	۳/۲۱	۰/۸۱۹۷	۱/۰۵	۴/۹۲
دینداری	عقاید دینی	۲۹۰	۳/۴۸	۰/۹۶۱۵	۱/۳۳	۵
	اعمال دینی	۲۹۰	۳/۴۱	۰/۹۳۸۰	۱/۰۸	۵

داده‌های جدول ۱ نشان داد که میانگین مشارکت سیاسی، جامعیت، تعمق، انعطاف‌پذیری، عقاید دینی و اعمال دینی به ترتیب ۲/۷۴، ۳/۱۸، ۳/۳۲، ۳/۲۱، ۳/۴۸ و ۳/۴۱ می‌باشد.

جهت بررسی پرسش پژوهش و برازش مدل، مدل‌سازی معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار AMOS اجرا شد. برای این هدف ابتدا مدل مفهومی پژوهش اجرا و برازش مدل مورد بررسی قرار گرفت. شکل شماره ۲ مدل مفهومی پژوهش را در حالت استاندارد نشان می‌دهد.

شکل ۲. مدل مفهومی پژوهش را در حالت استاندارد

برای برازش مدل مفهومی پژوهش از شاخص‌های برازش مدل استفاده شده است. با توجه به اینکه در برازش مدل از سه دسته شاخص استفاده می‌شود، در این پژوهش تلاش شده است که از هر سه دسته شاخص، شاخص‌های مهم‌تر ارائه شود.

جدول ۲. شاخص‌های برازش تطبیقی، مطلق و مقتصد در مدل مفهومی پژوهش

وضعیت	حد مجاز	دامنه	مقدار	شاخص	نوع شاخص
تأیید	$> 0/90$	صفر (عدم برازش) تا ۱ (برازش کامل)	۰/۹۱۸	TLI	شاخص‌های برازش تطبیقی
تأیید	$> 0/90$	صفر (عدم برازش) تا ۱ (برازش کامل)	۰/۹۰۷	CFI	
تأیید	$> 0/90$	مقدار نزدیک به ۱ نشان‌دهنده تناسب خیلی خوب است	۰/۹۱۱	IFI	
	$< 0/10$	مقدار صفر نشان‌دهنده تناسب کامل است	۰/۰۸	RMR	شاخص‌های برازش مطلق
	$> 0/90$	صفر (عدم برازش) تا ۱ (برازش کامل)	۰/۹۰۶	GFI	
	$> 0/80$	صفر (عدم برازش) تا ۱ (برازش کامل)	۰/۸۲۴	AGFI	
	$< 0/10$	مقدار ۵٪ نشان‌دهنده تناسب مناسب است (حداکثر ۱۰٪)	۰/۰۶	RMSEA	شاخص‌های برازش مقتصد
	< 5	مقدار نزدیک به ۱ برازش مناسب است (حداکثر ۵)	۱/۸۲۴	CMIN/DF	
	$> 0/90$	صفر (عدم برازش) تا ۱ (برازش کامل)	۰/۸۹۲	PRATIO	

همان‌طور که در یافته‌های جدول ۲ مشاهده می‌شود همه شاخص‌های برازش تطبیقی TLI، CFI و IFI برای مدل پژوهش در حد مجاز قرار دارند و بنابراین مدل از نظر شاخص‌های برازش تطبیقی کاملاً تأیید شده است. از نظر شاخص‌های برازش مطلق یعنی شاخص‌های RMR، AGFI و GFI نیز مدل مفهومی پژوهش کاملاً مورد تأیید قرار گرفته است. در بین شاخص‌های برازش مقتصد نیز مدل در سه شاخص RMSEA، CMIN/DF و PRATIO مورد تأیید قرار گرفته است. با توجه به نتایج مدل می‌توان استنباط کرد که مدل مفهومی پژوهش از برازش خوبی برخوردار است.

جدول ۳. رابطه متغیرهای دینداری، ذهنیت فلسفی و مشارکت سیاسی

سطح معنی‌داری	نسبت بحرانی	خطای استاندارد	ضریب استاندارد	جهت مسیر	
				از	به
۰/۰۰۱	۵/۴۸۵	۰/۰۶۰	۰/۵۹۸	دینداری (مستقل)	ذهنیت فلسفی (مستقل / وابسته)
۰/۰۰۱	۷/۴۷۳	۰/۰۵۴	۰/۶۵۴		مشارکت سیاسی (وابسته)
۰/۰۰۱	۴/۵۹۱	۰/۰۹۰	۰/۵۷۶	ذهنیت فلسفی (مستقل / وابسته)	مشارکت سیاسی (وابسته)

یافته‌های جدول ۳ نشان می‌دهد رابطه بین متغیرها در سطح ($p < 0/05$) معنی‌دار است و همچنین مقدار نسبت بحرانی یا همان آماره آزمون (t) بیشتر از ۱/۹۶ می‌باشد. بنابراین فرضیه متناظر با این مسیر مورد تأیید قرار می‌گیرد و به این مفهوم است که در سطح خطای ۰/۰۵ رابطه بین متغیر مستقل (دینداری) با متغیر میانجی (ذهنیت فلسفی) و متغیر وابسته (مشارکت سیاسی) معنی‌دار است.

با توجه به اینکه مدل مفهومی پژوهش از برآزش مناسب برخوردار است اکنون می‌توان به بررسی نتایج حاصل از مدل برای فرضیه‌های پژوهش پرداخت.

۵. بحث

پژوهش حاضر با هدف مدل‌سازی ساختاری روابط بین دین‌داری و مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان، با در نظر گرفتن نقش میانجی ذهنیت فلسفی آن‌ها، انجام شده است. در تحلیل، تأثیر دین‌داری بر ذهنیت فلسفی و مشارکت سیاسی مورد توجه قرار گرفته است. ضریب استاندارد برای مسیر دین‌داری به ذهنیت فلسفی ۰/۵۹۸ و برای دین‌داری به مشارکت سیاسی ۰/۶۵۴ است، که نشان‌دهنده تأثیر متوسط و نسبتاً قوی دین‌داری بر این دو متغیر است. همچنین، نسبت بحرانی هر دو مسیر بالای ۱/۹۶ و سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ حاکی از معناداری قوی این روابط است. در مسیر سوم، تأثیر ذهنیت فلسفی بر مشارکت سیاسی با ضریب استاندارد ۰/۵۷۶ و نسبت بحرانی ۴/۵۹۱ نیز معنادار است، اگرچه خطای استاندارد آن کمی بیشتر از دو مسیر قبلی است. به‌طور کلی، نتایج نشان‌دهنده تأثیرات مثبت و معنادار دین‌داری بر ذهنیت فلسفی و مشارکت سیاسی و همچنین تأثیر ذهنیت فلسفی بر مشارکت سیاسی است. یافته پژوهش در خصوص وجود ارتباط بین دین‌داری و مشارکت سیاسی با یافته‌های ایرانی‌پور، آریانپور و فتاحی اردکانی (۱۴۰۲)، ملتفت، شجاعی و کمالوند (۱۴۰۰)، نیازی و همکاران (۱۳۹۹)، نادری (۱۳۹۶)، کایواس و داوسون (۲۰۲۱)، اونیل (۲۰۱۴) و کیم (۲۰۱۰) مطابقت دارد.

در تبیین این یافته ارتباط بین دین‌داری و مشارکت سیاسی می‌توان گفت مشارکت سیاسی در اسلام به‌عنوان یک امر ضروری و انسانی مورد تأکید قرار گرفته است. لایمن (۱۹۹۷) معتقد است امروزه کمتر کسی می‌تواند نقش دین در زندگی اجتماعی به‌طور اعم و زندگی سیاسی به‌طور اخص را نادیده بگیرد. آموزه‌های دینی مختلف رفتارهای سیاسی مشخصی را از پیروان خود برای شرایط متفاوت طلب می‌کنند. باقریان و خوشفر (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «رابطه بین دین‌داری و مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه مازندران» نتیجه گرفتند میان ابعاد دین‌داری و میزان مشارکت سیاسی دانشجویان همبستگی‌های معناداری وجود دارد. مردم برای اداره عمومی خود به مشارکت نیاز دارند و اسلام با ارج نهادن به اهمیت مشورت، حضرت پیامبر (ص) را به تعامل با مردم و بهره‌مندی از نظرات آنان سفارش کرده است. یکی از عوامل مؤثر در تأمین مشارکت، دین‌داری است چون هرچه درجه ایمان و دین‌داری افراد بالاتر باشد و به ارزش‌های دینی معتقد باشند، مشارکت در امور اجتماعی، به‌خصوص در عرصه سیاسی، به‌عنوان یک تکلیف و وظیفه دینی تلقی می‌شود. دین‌داری معمولاً با مجموعه‌ای از ارزش‌ها و اصول اخلاقی - اعتقادی همراه است که می‌تواند بر نگرش‌های سیاسی دانشجویان تأثیر بگذارد؛ به‌طوری‌که دانشجویانی با اعتقادات دینی قوی، به ارزش‌هایی مانند عدالت و مسئولیت اجتماعی اهمیت بیشتری می‌دهند و این ارزش‌ها ممکن است آن‌ها را به مشارکت در فعالیت‌های سیاسی ترغیب کند. همچنین، حس مسئولیت اجتماعی که از دین‌داری نشئت می‌گیرد، می‌تواند دانشجویان را به تلاش برای بهبود وضعیت جامعه و مشارکت در انتخاب‌ها و فعالیت‌های اجتماعی و خیریه وادار کند. دانشجویان مذهبی در شرایط اجتماعی و سیاسی خاص، به‌ویژه در زمان بحران‌ها، ممکن است با انگیزه بیشتری به مشارکت سیاسی روی بیاورند. از طرف دیگر از باب کُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ^۱ (مسلم، ج ۳، ۴۵۹)، اسلام فرد را نه تنها در مقابل خداوند بلکه در مقابل جامعه نیز مسئول و متعهد می‌داند. افرادی که بیشتر پایبند به امور دینی

^۱ رسول الله صلى الله عليه و آله: أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ بدانید که همه شما مسئولید و همه شما نسبت به زیردستانش بازخواست می‌شوید

باشند خود را موظف خواهند دانست که در فعالیت‌های سیاسی مشارکت داشته باشند. از نگاه دینی، فرد در مقابل خود، خدا و جامعه موظف است و همچنین می‌بایست نسبت به سرنوشت خود حساس باشد، در صحنه فعال باشد و از انحرافات دولتی جلوگیری کند. به‌طور کلی، دینداری می‌تواند آگاهی سیاسی، حس مسئولیت اجتماعی و میزان مشارکت سیاسی دانشجویان را تحت تأثیر قرار دهد و تفاوت‌های معناداری در نوع و نحوه مشارکت آن‌ها ایجاد کند.

علاوه بر این پژوهش نشان داد که بین دینداری و ذهنیت فلسفی دانشجو معلمان رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد این یافته با یافته‌های حمزه‌لو و همکاران (۱۳۹۶)، یدالهی فر (۱۳۹۲) و جک، فریدمن، بویاتزیس و تیلور^۱ (۲۰۱۶) همخوانی دارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت که ذهنیت فلسفی و دین‌داری هر دو به نحوی عمیق و بنیادین به مسائل زندگی انسان می‌پردازند، اما از زاویه‌های مختلف. در نهایت، ترکیب ذهنیت فلسفی و دین‌داری می‌تواند به ایجاد دیدگاه‌های چندبعدی و غنی‌تری درباره جهان و زندگی کمک کند، زیرا هر کدام می‌توانند به دیگری عمق و معنا ببخشند.

ذهنیت فلسفی به‌نوعی تفکر انتقادی و تحلیلی اشاره دارد که دانشجویان را وادار می‌کند تا سؤالات عمیق‌تری درباره مسائل اجتماعی و سیاسی مطرح کنند و به دنبال تغییرات اجتماعی و بهبود شرایط موجود باشند. محیط دانشگاهی و مباحثات فلسفی نیز نقش بسزایی در شکل‌گیری نگرش‌های سیاسی و اجتماعی افراد دارد، چراکه بحث و تبادل نظر درباره موضوعات فلسفی آنان را به تحلیل ساختارهای قدرت و نفوذ وادار می‌کند. همچنین، اعتقادات فلسفی خاص می‌تواند انگیزه‌ای برای فعالیت‌های سیاسی دانشجویان ایجاد کند. در نهایت، واکنش به شرایط اجتماعی و سیاسی، به‌ویژه در زمان بحران‌ها، می‌تواند به شدت بر میزان مشارکت سیاسی دانشجویان تأثیر بگذارد. به این ترتیب، ذهنیت فلسفی دانشجویان به‌عنوان یک عامل مؤثر در تعیین سطح و نوع مشارکت سیاسی آنان عمل می‌کند.

یافته دیگر پژوهش حاکی از رابطه مثبت و معناداری بین ذهنیت فلسفی و مشارکت سیاسی است. با بررسی که انجام شد پژوهشی جهت مقایسه با یافته‌های مطالعه حاضر یافت نشد اما آنچه مسلم است این است دانشجویی که دارای ذهنیت فلسفی است، به دلیل تفکر جامع و کل‌نگر خود، می‌تواند مسائل خاص را در یک زمینه وسیع‌تر مرتبط و یکپارچه سازد. این افراد سعی می‌کنند تصویر بزرگ‌تری از موضوعات داشته باشند و به همین خاطر در مواجهه با چالش‌ها و مسائل سیاسی، با بصیرت و آگاهی عمل می‌کنند و در تصمیمات سیاسی، از جمله انتخابات، مشارکت فعالی دارند. آن‌ها با انعطاف‌پذیری، عقاید و افکار را ارزیابی کرده و تحت تأثیر منابع خارجی قرار نمی‌گیرند. دانشجویان با ذهنیت فلسفی مسائل را از جهات متعدد بررسی می‌کنند و توانایی تمایز بین امور متناقض و متضاد را دارند. آن‌ها در قضاوت‌های خود جنبه احتیاط را رعایت کرده و از قضاوت‌های قطعی پرهیز می‌کنند. به علاوه، با ژرفاندیشی، جنبه‌های اساسی مسائل را شناسایی کرده و با اقدامات هوشمندانه در سرنوشت سیاسی خود و کشور مداخله می‌کنند. به این ترتیب، ذهنیت فلسفی نه تنها به افزایش آگاهی سیاسی کمک می‌کند، بلکه به مشارکت فعال در فرآیندهای سیاسی منجر می‌شود. ذهنیت فلسفی مانند پلی عمل می‌کند که دین‌داری را از یک مشارکت سیاسی صرفاً احساسی و غیرانتقادی، به سمت یک مشارکت آگاهانه و تحلیل‌محور هدایت می‌کند و نه تنها از تقابل میان این دو جلوگیری می‌کند، بلکه می‌تواند باعث هم‌افزایی آن‌ها شود. به عبارت دیگر، ذهنیت فلسفی می‌تواند به‌عنوان یک عامل میانجی، نقش کلیدی در نحوه تأثیرگذاری دین‌داری بر مشارکت سیاسی داشته باشد.

¹ Jack, Freidman, Boyatzis & Taylor

افرادی که علاوه بر دین‌داری، دارای ذهنیت فلسفی قوی هستند، درک عمیق‌تری از اصول دینی و ارزش‌های سیاسی پیدا می‌کنند و احتمالاً نگرشی منعطف‌تر و آگاهانه‌تر نسبت به سیاست خواهند داشت. این افراد به‌جای تبعیت کورکورانه، با تحلیل و تفکر شخصی در سیاست مشارکت می‌کنند. این میانجی‌گری باعث می‌شود که دین‌داری به‌جای ایجاد تعصب یا انفعال سیاسی، به مشارکت مسئولانه، انعطاف‌پذیر و مبتنی بر ارزش‌های عقلانی و اخلاقی منجر شود. بنابراین، آموزش تفکر فلسفی می‌تواند به بهبود کیفیت مشارکت سیاسی در جوامع دینی کمک کند.

در راستای یافته‌های تحقیق پیشنهاد می‌شود که نخست برنامه‌های آموزشی در دانشگاه‌ها برای ترویج تفکر فلسفی طراحی شود تا دانشجویان بتوانند به‌طور انتقادی به مسائل سیاسی و دینی بپردازند. برگزاری کارگاه‌ها و نشست‌های علمی و ترویج فرهنگ مشارکت اجتماعی از طریق سمینارها و مصاحبه‌ها درباره اهمیت فعالیت‌های سیاسی و دینی نیز ضرورت دارد. همچنین، تقویت نهادهای مدنی که بستری برای دانشجویان در زمینه سیاست و دیانت فراهم می‌کنند، می‌تواند به شکل مؤثری در سیاست‌های عمومی مشارکت نماید. از محدودیت‌های این مطالعه می‌توان به جامعه آماری محدود دانشجویان دانشگاه فرهنگیان استان آذربایجان شرقی اشاره کرد؛ از این رو، پیشنهاد می‌شود پژوهشگران در مطالعات آینده، جمعیت آماری کل دانشجویان دانشگاه فرهنگیان کشور را پوشش دهند. نوآوری مطالعه در این است که تا حال رابطه بین دینداری، ذهنیت فلسفی و مشارکت سیاسی مورد مطالعه قرار داده نشده است.

نتیجه‌گیری

مشارکت سیاسی به‌عنوان یک مفهوم چندوجهی، در جوامع مختلف به درجات و انواع گوناگون تحقق می‌یابد. این جوامع به دنبال تقویت مشارکت شهروندان در عرصه‌های اجتماعی‌اند تا همبستگی و پیوندهای اجتماعی خود را افزایش دهند. نظریات متنوعی برای تبیین این مسئله ارائه شده است که هر کدام بر تأثیر گروهی از عوامل تأکید دارند. برای افزایش مشارکت، درک دقیق عوامل مؤثر بر افکار و کنش‌های سیاسی است و این امر نیازمند تحقیقات بنیادی و دقیق است. در این میان دین‌داری به‌عنوان یک مؤلفه اساسی، نقش مهمی در جنبش‌های اجتماعی و سیاسی ایفا می‌کند و تأثیر آن بر مشارکت مردمی، به‌ویژه در تاریخ جهان اسلام، غیرقابل‌انکار است. ابن‌خلدون، جامعه‌شناس برجسته اسلامی، اشاره می‌کند که دین می‌تواند وحدت را میان نیروها ایجاد کند، رقابت‌ها را کاهش و روحیه ایثار را تقویت کند. بنابراین، تبیین مناسب جایگاه دین و مبانی دینی در جامعه می‌تواند به ارتقاء مشارکت سیاسی و اجتماعی منجر شود. علاوه بر این، ابعاد ذهنیت فلسفی و ویژگی‌هایی چون جامع‌نگری، انعطاف‌پذیری، آگاهی و تعمق از جمله عوامل کلیدی در تأمین مشارکت هستند. در نهایت، یافته‌های این مطالعه می‌تواند به افزایش امید و نشاط سیاسی و اجتماعی، انسجام ملی، تحقق نظام شایسته‌سالاری و توسعه پایدار کمک کند و به سیاست‌گذاران و مدیران نظام آموزشی دانشگاه فرهنگیان در طراحی سیاست‌ها و خط‌مشی‌های آموزشی راهنمایی نماید.

منابع

قرآن کریم

- احمدی، یعقوب؛ محمدزاده، حسین؛ مجیدی، ابوبکر. (۱۳۹۶). گونه‌شناسی فرهنگ سیاسی دانشجویان دانشگاه کردستان بر پایه متغیرهای اجتماعی و فرهنگی. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۹ (۱)، ۱۰۷-۱۲۸.
- اسمیت، ف. جی. (۱۳۸۲). *ذهنیت فلسفی در مدیریت آموزشی*، ترجمه بهرنگی، تهران: انتشارات کمال تربیت
- امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد؛ محموداوغلی، رضا؛ عیسی‌نژاد، امید. (۱۳۸۹). بررسی رابطه میان دین‌داری و مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه اصفهان. *پژوهشنامه علوم سیاسی*، ۶ (۱)، ۳۴-۷.
- ایرانیپور، عادل؛ آریانیپور، حمیدرضا؛ فتاحی اردکانی، حسین. (۱۴۰۲). بررسی روابط ساختاری ویژگی‌های شخصیتی و مشارکت سیاسی دانشجویان با نقش واسطه‌های باورهای مذهبی. *دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اسلامی و روانشناسی*، ۱۷ (۳۲)، ۲۵-۵۳. <https://doi.org/10.30471/PSY.2023.8971.2056>
- باقریان، مصطفی؛ خوشفر، غلامرضا. (۱۳۹۶). بررسی رابطه بین ابعاد دین‌داری و مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه مازندران. *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۲۶ (۷۶)، ۲۱۲-۱۷۵. <https://doi.org/10.22054/qjss.2017.9431.1233>
- بشیریه، حسین. (۱۳۹۴). *عقل در سیاست: سی و پنج گفتار در فلسفه، جامعه‌شناسی و توسعه سیاسی*. تهران، انتشارات نگاه معاصر.
- پناهی، محمدحسین. (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی مشارکت سیاسی زنان*. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- حمزه‌لو، زهره؛ ظرفساز، نجیبه؛ کریم‌بگلو، ربابه؛ بشارتخواه، مریم. (۱۳۹۶). بررسی رابطه بین گرایش‌های مذهبی، ذهنیت فلسفی و کیفیت تدریس معلمان دوره ابتدایی. *کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، مشاوره، تعلیم و تربیت، مشهد، موسسه آموزش عالی شان‌دیز*، ۵۴-۶۵.
- خدایاری‌فرد، محمد. (۱۳۸۸). *آماده‌سازی مقیاس دین‌دار و ارزیابی سطوح دین‌داری اقشار مختلف جامعه ایران*. طرح پژوهشی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران، وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی.
- دانشی لیسار، فاطمه؛ خسروی بابادی، علی‌اکبر. (۱۳۹۷). بررسی رابطه بین هوش معنوی، ذهنیت فلسفی و باورهای دینی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران. *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۱۵ (۲)، ۱۷۳-۱۶۳. <https://doi.org/10.30486/jsre.2018.542526>
- ذوالفقاری، اکبر؛ عشایری، طاها؛ جهان‌پرور، طاهره؛ رقی، فائزه. (۱۴۰۳). تأثیر ساختار دینی جامعه بر گرایش به مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران. *دو فصلنامه علمی دانش سیاسی*، ۲۰ (۱)، ۱۴۶-۱۳۱. <https://doi.org/10.30497/PKN.2024.244324.3050>
- رهبرقاضی، محمودرضا؛ امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد؛ نوربخش، سوسن؛ خاکی، مینا. (۱۳۹۵). بررسی رابطه دین‌داری با دو نوع فرهنگ سیاسی مشارکتی و دموکراتیک. *فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج*، ۱۹ (۷۱)، ۱۶۵-۱۴۱.
- سیف‌هاشمی، فخرالسادات؛ رجایی‌پور، سعید. (۱۳۸۳). بررسی رابطه بین ذهنیت فلسفی و میزان خلاقیت مدیران مدارس متوسطه شهر اصفهان. *تعلیم و تربیت*، ۱ (پیاپی ۷۷)، ۳۱-۶۴.
- سردارنیا، خلیل‌اله. (۱۳۹۰). *ضرورت مشارکت سیاسی نسل سوم جوانان در ایران*، نقد تشکل‌های مشارکتی و پیشنهاد مدل کارآمد. *فصلنامه سیاست*، ۴۱ (۲)، ۱۹۵-۱۷۹.
- سلطانی، ایرج. (۱۳۸۷). *ابزارهای خودارزیابی و بهبود در مدیریت منابع انسانی*. اصفهان، انتشارات ارکان دانش.
- شریعت‌مداری، علی. (۱۳۷۷). *اصول و فلسفه تعلیم و تربیت*. تهران، انتشارات امیرکبیر.
- صافدل، محمد. (۱۳۹۳). رابطه بین دینداری اسلامی و ادراک ساکنین از پیامدهای فرهنگی - اجتماعی گردشگری. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی*. دانشگاه علامه طباطبایی.
- عابدینی، یاسمین؛ برات‌دستجردی، نگین. (۱۳۹۳). رابطه دین‌داری و هوش معنوی و تأثیر آن‌ها بر عملکرد تحصیلی دانشجویان. *رویکردهای نوین آموزشی*، ۹ (۱ پیاپی ۱۹)، ۵۲-۳۷.

- عسگری، احمدرضا. (۱۴۰۱). مدل ساختاری روابط بین ذهنیت فلسفی و سبک تفکر با جامعه‌پذیری مدیران ورزشی. *مطالعات راهبردی جامعه‌شناختی در ورزش*، ۲ (۲ (پیاپی ۳))، ۱۱۶-۱۲۶. <https://doi.org/10.30486/4s.2022.1954089.1032>
- فرج‌زاده، مهدیه. (۱۳۹۳). نقش شبکه ماهواره‌ای فارسی زبان بی‌بی‌سی در مشارکت سیاسی دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی و تهران. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی.*
- قادرزاده، امید؛ شریفی، فاطمه؛ حسن‌خانی، الناز. (۱۳۹۸). مشارکت سیاسی و عوامل مرتبط با آن: مطالعه پیمایشی دانشجویان دانشگاه کردستان. *فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی فرهنگی*، ۷ (۴)، ۹۳-۱۲۹.
- کرامتی‌فرد، مهین؛ هنرمند، سیدمرتضی. (۱۴۰۲). پیش‌بینی بهزیستی روان‌شناختی و تنظیم هیجان بر اساس باورهای مذهبی و سبک زندگی مذهبی در دانش‌آموزان مقطع متوسطه اول شهر همدان. *دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌نامه سبک زندگی*، ۹ (۱۷)، ۱۱۹-۱۳۶. <https://doi.org/10.22034/JL.2024.202536>
- کریمی، معصومه؛ اسماعیلی‌شاد، بهرنگ. (۱۴۰۰). پیش‌بینی کیفیت تدریس معلمان بر اساس ذهنیت فلسفی و سرمایه روان‌شناختی محورهای موضوعی. *فصلنامه مهارت‌های روانشناسی تربیتی*، ۴ (۲)، ۵۱-۴۲.
- محمدی‌کیا، علی؛ ملائکه، سیدحسن؛ افق‌پرست، محمدرضا. (۱۳۹۹). مطالعه تطبیقی عوامل مؤثر بر مشارکت سیاسی جوانان (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی خوارسگان و نجف‌آباد). *مطالعات راهبردی ورزش و جوانان*، ۱۹ (۴۸)، ۲۷۳-۲۹۶.
- مدیری، فاطمه. (۱۳۹۴). بررسی کیفیت زندگی زناشویی و عوامل اجتماعی اقتصادی اثرگذار بر آن. *فصلنامه خانواده‌پژوهی*، ۱۴ (۳)، ۳۸۲-۳۶۳.
- مسلم بن حجاج نیشابوری. (۱۳۹۳). *ترجمه فارسی صحیح مسلم*. ترجمه: خالد ایوبی‌نیا، جلد سوم، انتشارات حسینی‌اصل.
- مشایخی، مهدی؛ نوروزی، فیض‌اله. (۱۳۹۹). ارزیابی عوامل تأثیرگذار بر مشارکت سیاسی دانشجویان. *رویکردهای پژوهشی در علوم اجتماعی*، شماره ۲۴، ۱۱-۱.
- ملفت، حسین؛ شجاعی، حسن؛ کمالوند، حسین. (۱۴۰۰). فراتحلیل مطالعات دین‌داری و مشارکت سیاسی. *فصلنامه علمی پژوهشی اسلام و علوم اجتماعی*، ۱۳ (۲۵)، ۲۴۷-۲۷۴. <https://doi.org/10.30471/SOCI.2020.6011.1441>
- میرکمالی، سیدمحمد. (۱۳۹۲). *رهبری و مدیریت آموزشی*. چاپ نوزدهم، تهران، انتشارات یسطرو.
- نادری، احمد. (۱۳۹۶). فراتحلیل مشارکت سیاسی دانشجویان ایرانی، مطالعه اثربخش: عوامل تبیین‌کننده عینی، انگیزشی ذهنی، فرهنگی اجتماعی و نهادی. *مطالعات جامعه‌شناختی*، ۲۴ (۱)، ۲۵۹-۲۹۰. <https://doi.org/10.22059/JSR.2017.63556>
- نیازی، محسن؛ حسن‌زاده، زهرا؛ تورنجی‌پور، فاطمه؛ سخایی، ایوب. (۱۳۹۹). مطالعات رابطه بین دین‌داری و مشارکت سیاسی شهروندان در ایران در دهه ۱۳۹۴-۱۳۸۴. *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۲۷ (۱۰۲)، ۲۳۹-۲۱۳.
- هاشمی، سیداعظم. (۱۳۸۳). بررسی تأثیر ابعاد ذهنیت فلسفی بر چگونگی انجام وظایف مدیریت. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد در مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکز.*
- هنرور، جواد. (۱۳۸۸). دین‌فهمی و دینداری. *فصلنامه مصباح*، ۱۰ (۴۰)، ۱۰۵-۱۳۱. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00713.x>
- یدالهی‌فر، محمدجواد. (۱۳۹۲). بررسی ارتباط بین عوامل اجتماعی و نگرش دینی و تفکر فلسفی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه بوعلی سینا همدان و دانشگاه پیام نور همدان). *پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه بوعلی همدان.*

References

The . ll u uu ' 'a..

- Abedini, Y. & Barat Dastjerdi, N. (2014). The relationship between religiosity, spiritual intelligence, and their effect on students' academic performance. *New Educational Approaches*, 9 (1[19]), 37-52. (in Persian)
- Ahmadi, Y., Mohammadzadeh, H. & Majidi, A. (2017). Typology of students' political culture at the University of Kurdistan based on social and cultural variables. *Applied Sociology*, 29 (1), 107-128. (in Persian)

- Asgari, A. R. (2022). The structural model of the relationship between philosophical mentality and thinking style with socialization of sport managers. *Strategic Sociological Studies in Sport*, 2 (2[3]), 116–126. <https://doi.org/10.30486/4s.2022.1954089.1032>. (in Persian)
- Bagherian, M., & Khoshfar, G. (2017). The relationship between dimensions of religiosity and political participation of Mazandaran University students. *Quarterly Journal of Social Sciences*, 26 (76), 175–212. <https://doi.org/10.22054/qjss.2017.9431.1233> (in Persian)
- Barnes, S., and M. Kaase. (1979). *Political Activity: Mass Participation in Five Western Democracies*. London: Sage
- Bashirieh, H. (2015). *Reason in politics: Thirty-five essays in philosophy, sociology, and political development*. Tehran: Negah-e Moaser Publications. (in Persian)
- Bourne, P. A. (2010). Unconventional Political Participation in a MiddleIncome Developing Country. *Current Research Journal of Social Sciences* 2 (2), 196–203.
- Cuevas JA, Dawson, BL. (2020). An Integrated Review of Recent Research on the Relationships Between Religious Belief, Political Ideology, Authoritarianism, and Prejudice. *Psychol Reports*. 2021 Jun;124 (3), 9771014. <https://doi.org/10.1177/0033294120925392>
- Daneshi Lissar, F. & Khosravi Babadi, A. (2018). The relationship between spiritual intelligence, philosophical mentality, and religious beliefs among high school girls in Tehran. *Curriculum Planning Research Quarterly*, 15 (2), 163–173. <https://doi.org/10.30486/jsre.2018.542526> (in Persian)
- Emamjomezadeh, S. J., Mahmoudoughli, R. & Eisanajad, O. (2010). Examining the relationship between religiosity and political participation among students at the University of Isfahan. *Political Science Research Letter*, 6 (1), 7–34. (in Persian)
- Farajzadeh, M. (2014). The role of the BBC Persian satellite network in the political participation of students of Allameh Tabataba'i and Tehran Universities. M.A. Thesis, Allameh Tabataba'i University. (in Persian)
- Fieldhouse, E., M. Tranmer, and A. Russell. (2007). Something About Young People or Something About Elections? Electoral Participation of Young People in Europe: Evidence from a Multilevel Analysis of the European Social Survey. *European Journal of Political Research* 46, 797–822.
- Fox, S. (2015). Apathy, Alienation and Young People: The Political Engagement of British Millennials. *PhD thesis. University of Nottingham*. P. 4.
- Ghaderzadeh, O., Sharifi, F., & Hasankhani, E. (2019). Political participation and its related factors: A survey among students at the University of Kurdistan. *Quarterly Journal of Cultural and Social Development Studies*, 7 (4), 93–129. (in Persian)
- Grasso, M. T. (2014). Age, Period and Cohort Analysis in a Comparative Context: Political Generations and Political Participation Repertoires in Western Europe. *Electoral Studies* 33 63–76. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.06.003>
- Hamzehloo, Z., Zarfsaazi, N., Karimbegloo, R., & Basharatkhah, M. (2017). The relationship between religious attitudes, philosophical mentality, and teaching quality of elementary teachers. International Conference on Psychology, Counseling, Education, Mashhad: Shandiz Higher Education Institute, 54–65. (in Persian)
- Harris, F., & Gillion, D. Q. (2010). Expanding the possibilities: Reconceptualizing political participation as a tool box. In J. E. Leighley (Ed.), *Oxford Handbook of American Elections and Behavior* (pp.

- 144-161). Oxford: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199235476.003.0009>
- Hashemi, S. A. (2004). Examining the effect of dimensions of philosophical mentality on managerial performance. *M.A. Thesis in Educational Management, Islamic Azad University, Central Branch*. (in Persian)
- Hoffman, A, Dowd, R. (2016). Religion, Gender and Political Participation in Africa Lessons from Nigeria Senegal and Uganda, Department of political, University of Notre Dame.
- Honarvar, J. (2009). Understanding religion and religiosity. *Mesbah Quarterly*, 10 (40), 105-131. (in Persian) <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00713.x>
- Iranpour, A., Arianpour, H. R., & Fattahi Ardekani, H. (2023). Structural relationships between personality traits and political participation of students with the mediating role of religious beliefs. *Islamic and Psychological Studies*, 17 (32), 25-53. <https://doi.org/10.30471/PSY.2023.8971.2056> (in Persian)
- Jack, A.L., Freidman, J.P., Boyatzis, R.E., & Taylor, S.N. (2016). Correction: Why do you believe in God? Relationships between religious belief, analytic thinking, mentalizing and moral concern. *PLoS one*, 11 (3), (5): <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0155283>
- Jemna, D.V. & Curelaru.M . (2009). Values and Students' Political Participation, *Journal for The Study of Religions and Ideologies*, 8 (24), 168-188.
- Karamatifard, M., & Honarmand, S. M. (2024). Prediction of psychological well-being and emotion regulation based on religious beliefs and lifestyle among middle school students in Hamedan. *Lifestyle Research Journal*, 9 (17), 119-136. (in Persian) <https://doi.org/10.22034/JL.2024.202536>
- Karimi, M. & Esmaeili Shad, B. (2021). Predicting teaching quality of teachers based on philosophical mentality and psychological capital in subject areas. *Educational Psychology Skills Quarterly*, 4 (2), 42-51. (in Persian)
- Khodayarifard, M. (2009). Preparing a religiosity scale and assessing levels of religiosity in different Iranian social groups. Research project, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran, Ministry of Culture and Islamic Guidance. (in Persian)
- Kim, J., & Zhong, Y. (2010). Religion and political tolerance in South Korea. *East Asia*, 27, 187-203.
- Kitanova, M. (2019). Youth political participation in the EU: evidence from a cross national analysis. *Journal of Youth Studies*, <https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1636951>
- Layman, C. (1997). Religion and Political Behavior in the United State: The Impact of Beliefs, Affiliations and Commitment from 1980 to 1994. *Public Opinion Quarterly*, 61 (2), 288-316. <https://doi.org/10.1086/297796>
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., & Gaudet, H. (1968). *The people's choice (3rd ed.): How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.
- Lipman, M, Margara, S, A. (1975). Teaching children Philosophical Thinking: An introduction to the Teachers Manual for Harry stottlemeier's Discovery. <https://eric.ed.gov/?id=ED103297>
- Mashayekhi, M. & Norouzi, F. (2020). Evaluating factors affecting students' political participation. *Research Approaches in Social Sciences*, 24, 1-11. (in Persian)
- Mirkamali, S. M. (2013). *Leadership and educational management*. Tehran: Yastor Publications, 19th Edition. (in Persian)
- Modiri, F. (2015). A study of marital quality of life and socio-economic factors affecting it. *Family Research Quarterly*, 14 (3), 363-382. (in Persian)

- Mohammadikia, A., Melaeke, S. H. & Aghareb Parast, M. (2020). A comparative study of factors affecting youth political participation: Case study of students at Islamic Azad University of Khorasgan and Najafabad. *Strategic Studies of Sport and Youth*, 19 (48), 273–296. (in Persian)
- Moltafet, H., Shojaei, H., & Kamalvand, H. (2021). Meta-analysis of studies on religiosity and political participation. *Islam and Social Sciences Research Quarterly*, 13 (25), 247–274. (in Persian) <https://doi.org/10.30471/SOCI.2020.6011.1441>
- Muslim Ibn Hajjaj Nishapuri. (2014). *Sahih Muslim* (Persian translation, Vol. 3) (K. Ayoubinia, Trans.). Hosseini Asl Publications. (in Persian)
- Naderi, A. (2017). Meta-analysis of political participation of Iranian students: Effective explanatory factors (objective, motivational, cultural, and institutional). *Sociological Studies*, 24 (1), 259–290. (in Persian) <https://doi.org/10.22059/JSR.2017.63556>
- Niazi, M., Hassanzadeh, Z., Toranjipour, F. & Sakhai, A. (2020). Studies on the relationship between religiosity and political participation of Iranian citizens (2005–2015). *Parliament and Strategy Quarterly*, 27 (102), 213–239. (in Persian)
- Norris, P. (2004). Young People and Political Activism: From the Politics of Loyalties to the Politics of Choice. Paper presented to the council of Europe Symposium, Young people and democratic institutions: From disillusionment to participation, Strasbourg, November 27–28.
- O'Neill (2014). Gender, Religion, Social Capital and Political Participation, Prepared for Delivery at the Annual Meeting of the American Political Science Association.
- Oser, J. (2022). Protest as One Political Act in Individuals' Participation Repertoires: Latent Class Analysis and Political Participant Types. *American Behavioral Scientist*, 66 (4), 510–532. <https://doi.org/10.1177/00027642211021633>
- Panahi, M. H. (2007). *Sociology of women's political participation*. Tehran: Allameh Tabataba'i University. (in Persian)
- Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. *New York: Simon & Schuster*. <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
- Rahbarghazi, M. R., Emamjomezadeh, S. J., Nourbakhsh, S. & Khaki, M. (2016). The relationship between religiosity and two types of political culture: participatory and democratic. *Strategic Studies of Basij Quarterly*, 19 (71), 141–165. (in Persian) <https://doi.org/20.1001.1.1735501.1395.19.71.6.3>
- Safdel, M. (2014). The relationship between Islamic religiosity and residents' perception of socio-cultural consequences of tourism. M.A. Thesis, Allameh Tabataba'i University. (in Persian)
- Sardarnia, K. (2011). The necessity of political participation of the third generation of youth in Iran: A critique of participatory organizations and a proposal for an effective model. *Politics Quarterly*, 41 (2), 179–195. (in Persian)
- Seif Hashemi, F. S. & Rajae Pour, S. (2004). The relationship between philosophical mentality and creativity among high school principals in Isfahan. *Education Quarterly*, 1 (77), 31–64. (in Persian)
- Shariatmadari, A. (1998). *Principles and philosophy of education*. Tehran: Amir Kabir Publications. (in Persian)
- Sloam, J. (2016). Diversity and Voice: The Political Participation of Young People in the European Union. *The British Journal of Politics and International Relations* 18 (3), 521–537. <https://doi.org/10.1177/1369148116647176>

- Smith, F. G. (2003). *Philosophical mentality in educational management* (Bahurangi, Trans.). Tehran: Kamal-e Tarbiat Publications. (in Persian)
- Smith, Philip (1965). *What is Philosophy education?* U.S.A. Mcmillan.
- Soltani, I. (2008). *Self-assessment and improvement tools in human resource management*. Isfahan: Arkan Danesh Publications. (in Persian)
- Spannring, R., G. Ogris, and W. Gaiser. (2008). Youth and Political Participation in Europe: Results of the Comparative Study of Euyoupart. *Opladen: Verlag Barbara Budrich*.
<https://doi.org/10.2307/j.ctvddzqzf>
- Stoker, G. (2006). Explaining Political Disenchantment: Finding Pathways to Democratic Renewal. *The Political Quarterly* 77 (2): 184–194. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2006.00761.x>
- Van Deth, J. W. (2001). Studying Political Participation: Towards a Theory of Everything. *Paper presented at the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research, Grenoble, April 6–11*.
- Verba, S., N. Nie & J. Kim. (1978). *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison*. London: Cambridge University Press.
- Yadollahi-Far, M. J. (2013). The relationship between social factors, religious attitudes, and philosophical thinking (Case study: Students of Bu-Ali Sina University and Payam Noor University, Hamedan). M.A. Thesis, Bu-Ali Sina University, Hamedan. (in Persian)
- Zolfaghari, A., Ashayeri, T., Jahanparvar, T. & Ragami, F. (2024). The effect of religious structure of society on the tendency toward political participation in the Islamic Republic of Iran. *Political Science Research Biannual*, 20 (1), 131–146. <https://doi.org/10.30497/PKN.2024.244324.3050> (in Persian)